

PĀRSKATS PAR KRIMINĀLPROCESA ATTĪSTĪBU LATVIJĀ 2005.–2011. GADĀ

Ārija Meikališa

No pārkāpuma līdz lietas juridiskajam risinājumam paiet laiks, kas ir pilns ar juridiskām procedūrām. Tas ir kriminālprocess — tiesiska norise, kur, ievērojot gan cietušā, gan noziedzīgā nodarītāja, gan sabiedrības intereses un vajadzības, jārod tiesiski korekts un taisnīgs risinājums.

2005. g. 1. oktobrī Latvijā stājās spēkā Kriminālprocesa likums (turpmāk KPL), kurš nomainīja no 1961. g. spēkā bijušo Latvijas Kriminālprocesa kodeksu. Šis oktobra datums vērtējams kā viens no nozīmīgākajiem Latvijas jaunāko laiku tiesību vēsturē. KPL ieviesa daudz jaunumu un būtiski mainīja iepriekš pazīstamos kriminālprocesuālos institūtus. Ar tā spēkā stāšanās daudzi līdz tam problemātiski jautājumi tika atrisināti. Tomēr daudz kas parādījās no jauna — tāds, kas līdz tam Latvijā nebija pētīts nemaz vai maz. Šis izmaiņas prasīja un joprojām prasa padziļinātus zinātniskus pētījumus, analīzi un komentārus, un tas ir bijis galvenais zinātniskais uzdevums pēdējos gados. Diemžēl arī jaunajā likumā ir daudz nepilnību, neprecizitāšu. Arī jaunās vēsmas kriminālprocesuālo attiecību reglamentācijā starptautiskā līmenī un ārvalstīs ir noteikušas nepieciešamību ne tikai pētīt esošo, bet prognozēt, modelēt un izvērtēt nākotnes attīstības iespējas kopēja virsmērķa — taisnīga krimināltiesisko attiecību regulējuma sasniegšanai. Atslābt neļauj arī tas, ka, neskatoties uz pilnīgi jauna likuma pieņemšanu 2005. g., kriminālprocesuālā sistēma joprojām nav vērtējama kā stabila, jo to raksturo ļoti straujas un būtiskas izmai-

ņas. Nepilnu sešu gadu laikā pēc KPL spēkā stāšanās tajā grozījumi un papildinājumi veikti 13 reizes, likumā kopumā grozītas vairāk kā 50% normu, savukārt attiecībā uz t.s. vietējo kriminālprocesu — vairāk kā 70% normu. Vairākas normas grozītas vairākkārt, izslēgtas veselās nodaļas, dažas nodaļas dotas pilnīgi jaunā redakcijā.

Jaunā KPL izveidei un attīstībai esmu veltījusi vairākus pētījumus, patstāvīgi un kopautorībā ar profesori K. Stradu-Rozenbergu publicējot daudzas publikācijas, kurās ietverta asa kritika spēkā esošajām normām, vienlaikus skaidri iezīmējot aktuālākos problēmaspektus un iesakot to risinājuma modeļus. Jau 2005.–2006. g. šim likumam veltīta pirmā rakstu sērija “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā”. Juristu vidē populārāajā izdevumā “Jurista Vārds” publicēta sešu rakstu kopa 10,5 autorlokšņu apmērā: ievadvārdi, pirmais raksts “Kriminālprocesa izpratne, mērķis un tiesību avoti” (*Latvijas Vēstnesis un Jurista Vārds*. 21.02.2006); tālāk seko “Kriminālprocesa veidi, uzbūves raksturojums un pamatprincipi” (turpat, 14.03.2006); “Kriminālprocesa dalībnieki” (turpat, 23. un 30.05.2006); “Pierādīšana un izmeklēšanas darbības” (turpat, 13.06.2006); “Procesuālie piespiedu līdzekļi un sankcijas” (turpat, 04.07.2006); “Procesuālie termiņi, dokumenti un mantiskie jautājumi” (turpat, 01. un 08.08.2006).

Šī rakstu kopa krimināltiesībās praktizējošu juristu vidū izpelnījies apzīmējumu “mazais Kriminālprocesa likuma komentārs” un 2007. g. 16. novembrī apbalvota ar žur-

nāla *Jurista Vārds* atzinības rakstu nominācijā “Raksti, kas būtiski ietekmējuši juridisko domu Latvijā”.

Ņemot vērā straujās, daudzskaitlīgās un būtiskās izmaiņas kriminālprocesuālajās tiesību normās, izdevumā “Jurista Vārds” publicēti raksti, kas veltīti KPL grozījumu padziļinātai analīzei, problēmsituāciju apzināšanai un ieteikumu izvirzīšanai. Tā 2009. g. publicēta piecu rakstu kopa “Pārmaiņu laiks kriminālprocesā turpinās” deviņu autorloksņu apmērā: pirmais raksts tajā ir “Kriminālprocesa likuma attīstība: 2005–2009. Vispārīgs raksturojums. Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri– kriminālprocesa pamatnoteikumi un pamatprincipi.” (*Latvijas Vēstnesis* un *Jurista Vārds*. 30.06.2009); tam seko “Kriminālprocesa likuma attīstība (turpat, 01.06.2009–30.06.2009). Kriminālprocesa likumu grozījumu komentāri — Kriminālprocesā iesaistītās personas. Speciālā procesuālā aizsardzība. Pierādījumi un izmeklēšanas darbības” (turpat, 11. un 18.08.2009); “Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri — procesuālie piespiedu līdzekļi. Procesuālie termiņi un dokumenti. Mantiskie jautājumi kriminālprocesā” (turpat, 01.09.2009);

“Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri — Kriminālprocesa uzsākšana un atsevišķi vispārīgi jautājumi. Pirmstiesas kriminālprocess” (turpat, 15.09.2009); “Kriminālprocesa likuma grozījumu komentāri — Tiesvedība krimināllietās. Vienkāršotie un sevišķie procesi” (turpat, 06.10.2009).

Reagējot uz 2010. g. veiktajiem grozījumiem, publicēts raksts vienas autorloksnes apmērā “Kārtējie jaunumi Kriminālprocesa likumā”. (*Latvijas Vēstnesis* un *Jurista Vārds*. 23.02.2010.)

Paralēli Kriminālprocesa likuma grozījumu vispārīgiem komentāriem uzmanība veltīta atsevišķu kriminālprocesuālo institūtu tiesiskās reglamentācijas padziļinātai izpētei. Veikti vairāki pētījumi, no 2009. g. līdz šim brīdim vadot LZP finansētu projekta apakš-

projektu “Kriminālprocesa modernizācijas rezultāti un turpmākās attīstības virzieni”, kā arī piedaloties šajā projektā ar konkrētiem izpētes pasākumiem. 2006. g. esmu piedalījies Latvijas Izglītības un zinātnes institūcijas pasūtītos pētījumos projektos “Latvijas Kriminālprocesa likuma piemērošanas pirmā gada problēmas” un “Publisko apsūdzību kriminālprocesa uzsākšanas teorētiski praktiskās problēmas”. Savukārt 2007. g. raksturo dalība Iekšlietu ministrijas pasūtītā pētījumā “Ārvalstu pieredze policijas un izglītības iestādes sadarbībā sabiedriskās kārtības nostiprināšanā un likumpārkāpumu prevencijā”, bet 2008. g. — Iekšlietu ministrijas pasūtītās zinātniskās pētniecības un infrastruktūras attīstības projektā “Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” un Augstākās tiesas pasūtītā pētījumā “Par republikas tiesu praksi, piemērojot Kriminālprocesa likuma normas par apsūdzības grozīšanu iztiesāšanas gaitā”. 2010. g. sadarbībā ar profesori K. Stradu-Rozenbergu veicām Tieslietu ministrijas pasūtītu pētījumu “Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana” Eiropas ekonomikas zonas finanšu instrumenta, Norvēģijas valdības divpusējā finanšu instrumenta projekta “Tiesiskā palīdzība *Acquis communautaire* ieviešanā” (TM 2010/44/NVDF1) ietvarā.

Publicēti arī raksti un pilnas konferenču runas par tādiem jautājumiem kā, piem., kriminālprocesa pamatprincipi, apcietinājums un kriminālprocesuālā aizturēšana, izmeklēšanas darbības. Minēšu dažus no tiem (kopā 12 a.l.):

- Kriminālprocesa principu aktuālās problēmas kriminālprocesa reformas kontekstā. Starptautiskās konferences “Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gadsimta mijā” (Rīgā, LU, 2004. 29.–30. janv.) rakstu krājums (Rīga, LU, 2006. 281.–293 lpp.).
- Kriminālprocesa uzsākšanas institūta attīstība un problēmas Latvijā. (*Administratīvā*

un Kriminālā justīcija. LPA: 2007. 4(41): 145–160.)

- Kriminālprocesa īpatnības izmeklēšanas darbībās ar nepilngadīgajiem. 2008. g. notikušās LPA 6. Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences “Nepilngadīgo drošība un aizsardzība” rakstu krājumā.
- Alternatives to criminal prosecutions: Latvia's experience//The role of national criminal law in the European Union area and the alternative resolutions of criminal procedure, Collection of papers from International Scholastic Conference Law as Unifying factor of Europe — Jurisprudence and Practice. Comenius University in Bratislava, 2011. Pp. 293–299.
- Kriminālprocesuālo piespiedu līdzekļu piemērošanas mehānisms kriminālprocesā, zinātniski praktiskās konferences “Latvijas Kriminālprocesa likuma piemērošanas pirmā gada problēmas” rakstu krājumā (Rīga, 2006. 144.–166. lpp.).
- Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskās reglamentācijas vēsturiskā attīstība Latvijā (1961. g. aprīlis līdz mūsdienām). Zinātniski pētnieciskā projekta “Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” rakstu krājumā (Rīga, 2008. 67.–87. lpp.).
- Apsūdzība kriminālprocesā: tiesiskās reglamentācijas un prakses aktuālās problēmas. (*Latvijas Vēstnesis* un *Jurista Vārds*. 13.01.2009. Nr. 2 (545)).
- Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. <http://www.tm.gov.lv/lv/ministrija/imateriali/petijumi.html>

Kopumā laika periodā kopš jaunā KPL pieņemšanas 2005. g. kriminālprocesuālajām tiesību normām veltītas 37 zinātniskas publikācijas (patstāvīgas vai kopautorībā ar profesori K. Stradu-Rozenbergu) vairāk kā 100 autorlokšņu apmērā.

Ja būtu nepieciešams izvirzīt vienu raksturīgāko kriminālprocesa attīstības iezīmi

pēdējo sešu gadu laikā, noteikti jāmin attīstības nestabilitāte, ko raksturo daudzas un būtiskas izmaiņas, kas traucē veidot prognozējamu sistēmu. KPL grozījumu izstrādes nepieciešamība līdz šim bijusi galvenokārt nosacīta ar nepieciešamību labot kļūdas, kas pieļautas, izstrādājot KPL projektu, kā arī veicot grozījumus šajā likumā. Tieši šis iemesls uzskatāms par galveno grozījumu cēloni. Līdztekus tam var minēt jaunizveidotās tendences, kas pamatā radušās ārvalstu likumu normu un starptautiski risināmo jautājumu attīstības ietekmē. Kā spilgtāko piemēru pēdējai tendencei var minēt savstarpējās atzišanas principa iedzīvināšanu starptautiskajā krimināltiesiskajā sadarbībā. Šī principa piemērošanas paplašināšanu raksturo gan aizvien jauni tiesiskie instrumenti ES telpā, gan šo instrumentu iedzīvināšana Latvijas Kriminālprocesa likumā. Kā pirmo no šādā veidā KPL iedzīvinātiem instrumentiem var nosaukt Eiropas vienoto apcietinājuma lēmumu, kas paredzēts krimināltiesiskai sadarbībai ES ietvaros personas izdošanas nolūkā. Tam sekoja instrumenti mantas nodrošināšanai konfiskācijai vai pierādījumu iegūšanai un mantiska rakstura piedziņas nodrošināšanai. Var atzīt, ka pamatā ES ietver lēmumus, ar kuriem tiek iedzīvināts savstarpējās atzišanas princips, Latvija ievieš laikus un atbilstīgi. Tomēr virknē gadījumu tiek pieļauta sasteigtība un paviršība. Īpaši tas attiecas uz terminu precīzu tulkojumu. Tādēļ atkal un atkal rodas vajadzība KPL normas grozīt un papildināt. Kopumā kriminālprocesa attīstība Latvijā vērtējama kā kvantitatīvi strauja un būtiska, taču kvalitatīvi to grūti novērtēt ļoti augstu. Grozījumu izstrāde un pieņemšana neliecina par apdomātu, izvērstu, uz ilgtspējīgu attīstību virzītu pieeju kriminālprocesa nozares attīstībā. Daudzu redakcionāla rakstura grozījumu nepieciešamība apliecina paviršu attieksmi pret likumu izstrādi. Joprojām vērojama epizodiska pieeja bez pamatotas prognozes normu iespējamai izvērstaī darbi-

bai nākotnē, tāpēc īsā laika periodā nākas atkārtot grozījumus pat vienā normā. Vēlos mudināt atbildīgās personas atcerēties par grozījumu izstrādi un pieņemšanu, ka KPL ir viens no tiesisko kārtību noteicošajiem pamatlikumiem, tajā reglamentēta ļoti būtiska tiesisko attiecību joma, kurai ir raksturīga augsta individa aizskārums pakāpe. Tieši tāpēc šie grozījumi jāsāk ar ideju izstrādi, detalizēti un atbildīgi apspriežot, un tikai tad jāvirzās uz konkrētu risinājumu pilnveidi.

Likumprojektu izstrādē nedrīkstētu dominēt šaura rakstura praktiskas dabas intereses (faktiska nespēja kaut ko izpildīt, līdzekļu trūkums u.tml.), bet gan nepieciešamība nodrošināt atbilstošu, taisnīgu tiesisko attiecību risinājuma modeli. Kā spilgta negatīva ilustrācija neatbilstošai pieejai kriminālprocesuālās formas pilnveidē vērtējama strauji akceptētā ideja par tiesas piesēdētāju institūta likvidēšanu, kas primāri saistīta ar naudas taupīšanas ieceri. 2009. g. 29. maijā plašsaziņas līdzekļos parādījās ziņa, ka valdība ārkārtas sēdē ir atbalstījusi tiesas piesēdētāju institūta likvidāciju. Jāatzīst, ka šāda izmaiņa uzskatāma par fundamentālu, jo faktiski paredz likvidēt Latvijā gadu desmitiem pastāvošo sabiedrības pārstāvju līdzdalības formu tiesas spriešanā. Neskatoties uz to, ka primārais šādu izmaiņu pamatojumā likts nevis izvērstis jautājuma būtības apskats, bet gan finansiālais aspekts. Masu saziņas līdzekļi informē, ka šie grozījumi izstrādāti „.. vispārējas taupības un budžeta līdzekļu ekonomijas apstākļos..”, ka, “atsakoties no tiesu piesēdētājiem, valsts ik gadu ietaupītu ap 106 000 latu”. Arī likumprojekta anotācijā skaidri var lasīt, ka minētie grozījumi izstrādāti “sakarā ar vispārējo taupības režīmu, budžeta līdzekļu ekonomiju un izdevumu samazināšanu”.

Nebūt nevēlos aizstāvēt tiesas piesēdētāju institūtu. Iespējams, ideja par tā izslēgšanu no KPL ir atbalstāma. Taču esmu pret absolūti nekorekto un tiesiskai iekārtai neatbilstošu pirmo argumentu — naudas trūku-

mu. Esmu par idejas — būt vai nebūt tiesu piesēdētājiem — dziļu izpēti un vispusīgu analīzi, pirmām kārtām to saistot ar institūta iedarbību vai neiedarbību esošajā tiesību sistēmā, sabiedrības lomu valsts varas, tai skaitā tiesu varas, realizācijā, kriminālprocesā iesaistītā individa procesuālo garantiju sistēmu u.tml. pamatjautājumiem. Tikai sniedzot korektu atbildi uz jautājumu, vai attiecīgais institūts ir nepieciešams mūsu tiesību sistēmā, var izšķirties par saglabāšanu, ja tas ir nepieciešams, bet, ja ne — jālikvidē, neatkarīgi no tā, ir vai nav tā pastāvēšanai nepieciešamie naudas līdzekļi. Pretējā gadījumā var uzdot jautājumu, uz kuru nav pat nepieciešams atbildēt — ja naudas pietiktu, vai mēs uzturētu nekam nederīgu un formālu institūtu?

Strauji mainīgās kriminālprocesa normas neveicina stabilas kriminālprocesa sistēmas izveidi, kura ir vajadzīga un iepriekš paredzama tiesībpiemērotājiem un sabiedrībai saprotama kriminālprocesa funkcionēšanas nodrošināšanai. Tāpat kriminālprocesa normu biežā, apjomīgā un būtiskā mainība rada situāciju, kad nav iespējams uzrakstīt mācību grāmatu, komentāru vai citu publikāciju, jo, izstrādājot jebkuru šādu darbu, jāreķinās, ka tā klajā nākšanas brīdī attiecīgā institūta tiesiskā reglamentācija jau var būt mainījusies. Šo atzinumu uzskatāmi rāda 2010. g. izdotā Ā. Meikališas un K. Stradas-Rozenbergas grāmata “Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010”. Tajā iekļauti kopumā 35 raksti, no kuriem 31 ir iepriekš publicēts un četri pirmoreiz publicēti raksti. Iepriekš publicētajiem veidota *Post Scriptum* sadaļa, kurā iekļauts īss tiesību normu, kas attiecināmas uz apskatīto jautājumu, izmaiņu saraksts kopš raksta pirmpublicēšanas brīža. Visi iepriekš publicētie raksti publicēti laika periodā no 2005. līdz 2009. g. un gandrīz visos tajos iekļauta šī sadaļa par jau veiktajām izmaiņām tiesību normās. Tas uzskatāmi liecina — nemainīgums un stabilitāte kriminālprocesam nav raksturīgi.

Tāpat ar nožēlu jāsecina, ka grozījumi Kriminālprocesa likumā noteikti vēl ir gaidāmi, jo

- joprojām ir vērojama normu nesaskaņotība,
- joprojām normas nav pietiekami precīzas un paredz pārāk lielu iespēju nevienveidīgiem risinājumiem,
- joprojām zinātnieku ieteiktos risinājumus ņem vērā gausi un epizodiski,
- grozījumu izstrāde šķiet bez sistēmiskas pieejas, tā ir epizodiska, saraustīta un bez normas ilgtspējīgas analīzes.

Minētais kopumā ļauj atzīt, ja grozījumu izstrādē un pieņemšanā nenotiks būtiskas

izmaiņas, grozījumi Kriminālprocesa likumā var kļūt par nebeidzamu procesu, kas nekādā veidā nesekmē stabilas kriminālprocesa sistēmas izveidi. Lai novērstu sajukuma radīšanu kriminālprocesiālajā tiesību sistēmā un piemērošanas praksē, ir jāmaina veids, kādā grozījumi šajā likumā tiek izstrādāti un pieņemti — proti, no sīku, epizodisku grozījumu biežas veikšanas pārejot uz rūpīgāk izanalizētu un sistēmiski izvērtētu grozījumu izstrādāšanu un pieņemšanu. Kopumā ir jāakceptē atzinums, ka grozījumi kriminālprocesā nevar būt ikdiens, bet gan — tikai stingri pamatots izņēmums.